

Отримано: 17 грудня 2019 р.

Прорецензовано: 8 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 8 січня 2020 р.

e-mail: yuliya.kovalenko@miuegypt.edu.eg

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-71-78

Коваленко Ю. В. Етнорелігійна ідентичність як форма та спосіб прояву нужди: крос-культурне дослідження. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 71–78.

УДК 159.9.316.6

Коваленко Юлія Василівна,науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
викладач кафедри «ALSUN», Misr International University, м. Каїр, АРЕ

ЕТНОРЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФОРМА ТА СПОСІБ ПРОЯВУ НУЖДИ: КРОС-КУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – дослідити етнорелігійну ідентичність людини з позицій концепції нужди. Доведено, що етнорелігійна ідентичність створює психологічну основу для певної поведінки людини та може бути як предметний прояв нужди, що опосередковує поведінку особистості. Такий підхід дає можливість розглядати етнічний і релігійний компоненти як елементи культурної ідентичності особистості, яка є, своєю чергою, продуктом реалізації власної нужди особистості. Здійснено спробу емпірично апробувати концепцію нужди в крос-культурному контексті. Результати крос-культурного емпіричного дослідження продемонстрували валідність і релевантність обраних інструментів виміру аспектів етнорелігійної ідентичності як вияву нужди. Також виявлено більш вагомий вплив етнічної ідентичності на прояви нужди. Підтверджено гіпотезу про відмінності між групами випробовуваних у прояві нужди на підставі етнічної та релігійної ідентичності.

Ключові слова: етнорелігійна ідентичність; етнічна ідентичність; релігійна ідентичність; нужда; крос-культурне дослідження; емпірична апробація нужди.

Yuliia KovalenkoCorresponding member of G.S. Kostyuk Institute of Psychology, Kyiv;
Instructor of the faculty of ALSUN of Misr International University, Cairo, Egypt

ETHNORELIGIOUS IDENTITY AS A MANIFESTATION OF THE NEED: CROSS-CULTURAL RESEARCH

The concept of ethnoreligious identity attracts attention of many researchers. However, there is no clear answer to the question of the impact of ethnic and religious affiliation on the formation of aspects of human identity in the course of life. Besides, it is quite challenging to translate theoretical models of ethnoreligious identity into a plane of empirical measurement, given its conceptual complexity.

The article is aimed at studying the ethnic and religious identity within the framework of the concept of need. It has been shown that an ethnic and religious identity creates a psychological basis for human behavior and can be seen as a substantive manifestation of the need that mediates certain behavior. This approach makes it possible to consider ethnic and religious affiliations as elements of a person's cultural identity, which, in turn, is a product of the fulfillment of one's personal need.

This study interpreted the ethnoreligious identity in terms of the need theory. Such approach attempts offering a thorough explanation of human identity formation. The need is a biosocial platform, which, on the one hand, seeks embodiment in a person, and on the other, is the carrier of the ancestral social experience. Thus, the social identity in the broad sense of the word, and ethnoreligious identity as its category, creates a psychological basis for certain human behavior and can be seen as a substantive manifestation of the need that mediates behavior. Hence, it is possible to assume that the comparatively "inherited" aspect of ethnic and religious identity in most people characterizes a manifestation of the need as actualization of ethnoreligious potentials in certain patterns of behavior.

The article presented an empirical validation of the need. It was anticipated that different ethnoreligious groups and groups with the same ethnic-, but different religious component would exhibit different properties of the need.

The cross-cultural study measured specific differences of ethnic and religious identities in the sample of Egyptian Muslims, Egyptian Christians, and Ukrainian Christians. The Egyptian sample (N = 216) consisted of two subgroups: 147 Sunni Muslims and 68 Coptic Christians, including 139 women and 76 men; the participants' average age was 27. While, the Ukrainian sample was represented by one group of Ukrainian multiconfessional Christians (N = 109, including 63 girls and 46 boys; average age was 24.5).

The results of the empirical study confirmed the initial hypothesis. First, Student's t-test showed differences in the affective component of religiosity in Egyptian Christians and Ukrainian Christians. Second, a positive correlation between the purpose in life (PIL) and an affective attitude towards one's religion in Egyptians – regardless of their religious identity – was found. Thus, it can be assumed that the ethnic component of the identity of Egyptians correlates with the sense of purpose in life. It is argued that the PIL questionnaire measures additional aspects of the need, revealing more powerful links to aspects of the identity in Egyptian Muslims. This may be in favor of the claim that Islam shapes not only philosophical aspects of religion as such, but also those that relate to all aspects of daily life, and which are usually clearly stated in religious books or oral traditions of religious knowledge transfer. Besides, the multiple linear regression analysis demonstrated a greater predictive

weight of ethnic identity for individual identity orientations (AIQ-IV). It is possible to conclude that the AIQ-IV instrument measures identity orientations that correlate more with the ethnic identity of subjects.

Finally, an attempt has been made to empirically test the concept of need in a cross-cultural context. The results of this cross-cultural empirical study have demonstrated the validity and relevance of the inventories selected for measuring aspects of ethno-religious identity as an expression of need. A more significant impact of ethnic identity on manifestations of the need has also been identified. The hypothesis of differences in the way the need exhibits itself in participants with different ethnic and religious identities was confirmed leading to the conclusion that the need unfolds differently in different cultural spaces. It was shown that in the dichotomy of religious and ethnic components, the latter has a more significant influence on the peculiarities of the need.

Yet, this study is merely an attempt to outline the empirical validation of the need. At the same time, it contributes to understanding the ethnoreligious identity and the concept of need.

Keywords: *ethnoreligious identity; ethnic identity; religious identity; need; cross-cultural research; empirical validation of need.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження етнорелігійної ідентичності в широкому сенсі цього поняття привертає увагу багатьох дослідників. Проте не існує однозначної відповіді на питання про значущість впливу етнічного та релігійного компонентів на формування аспектів ідентичності людини. Нарешті, зважаючи на концептуальну комплексність цього поняття, досить непросто перевести теоретичні моделі етнорелігійної ідентичності в площину емпіричного виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно ідентичність тлумачать як усвідомлене самовизначення особистості як соціального суб'єкта в результаті ідентифікації [10]. Звертаючись до розуміння соціальної ідентичності людини в широкому сенсі, варто зауважити, що вона ґрунтується на особистісному переживанні належності до спільноти, відчуття психологічної близькості чи подібності її членів і наслідування однакових цінностей та ідеалів. Перефразовуючи визначення ідентичності Е. Еріксона, П. Міллер зазначає, що ідентичність – це розуміння та прийняття себе та своєї спільноти [18].

Етнічна ідентичність. Одним із найважливіших аспектів ідентичності є етнічна ідентичність, яку досліджували М. Барретт, М. Й. Боришевський, Г. Б. Гандзілевська, І. В. Данилюк, В. Б. Євтух, А. А. Налчаджян, В. М. Павленко, М. І. Пірен, Г. У. Солдатова та інші. Варто зазначити, що зазвичай етнічну ідентичність аналізують у зв'язку з національною, наголошуючи на подібності етнічної та національної ідентичностей, визначення яких збігається [2]. Інакше кажучи, почуття етнічної ідентичності вкорінюється в спільній культурі, релігії, місці проживання та мові індивідів, поєднаних родинними зв'язками або за принципом близькості [21]. Аспекти засвоєної культури охоплюють ритуали, символи, поведінку, які виявляються в цінностях, переконаннях і припущеннях [13]. Класичне визначення етнічності, яке запропонував М. Вебер, підкреслює важливу характеристику етнічності, яка передбачає, що головним етнічним зв'язком між людьми є переконання або припущення про наявність одних і тих самих пращурів (цит. за [1]). Зазначено, що етнічна ідентичність – це форма самосвідомості групи або самосвідомості індивіда в групі, сформована в процесі ідентифікації як усвідомлення спільності походження, цінностей, традицій, вірувань та історичної спадкоємності [1]. Підкреслено також, що природа розвитку етнічної ідентичності когнітивно-емоційна та складається з двох компонентів – когнітивного й афективного. Водночас когнітивний складник містить об'єктивне знання та суб'єктивне уявлення людини про власну та чужі етнічні групи (етнічна обізнаність) та вживання етноніма (етнічна ідентифікація). Афективний складник містить як власне почуття, так і модальність ставлення, або атитюдів, до власної етнічної групи. Отже, підкреслено, що етнічна ідентичність як психологічна категорія стосується усвідомлення людиною на двох рівнях – свідомому та несвідомому – належності до певної етнічної групи, а також емоційно-ціннісної значущості своєї належності до певної спільноти [11]. Подібно до інших типів соціальної ідентичності, етнічна ідентичність досить складна та плинна в часі та формується через комунікацію, яка, своєю чергою, не лімітована лише мовою, але й містить символи, невербальну комунікацію, норми та знаки [13].

Отже, етнічна ідентичність – це результат особистісної та групової самоідентифікації, укорінений у різноманітних психологічних, географічних і соціокультурних аспектах, а саме: традиційних характеристиках (релігійні, расові, мовні, психічні ідентитети та стереотипи поведінки), а також сучасних впливах (соціалізація суспільства) [1]. Нарешті, етнічну ідентичність часто усвідомлюють як *успадковану* характеристику.

Релігійна ідентичність. Важливим елементом ідентичності людини є також релігійна ідентичність та ідентифікація як її механізм. За останні десятиріччя різноманітні дослідження стверджують, що людина – це не тільки трійність «біологічного-психологічного-соціального», але й радше продукт «біологічного-психологічного-соціального-духовного» компонентів [20]. Наголошують, що релігійна ідентифікація – це вияв внутрішньої потреби реалізувати себе через демонстрацію власних ціннісних орієнтацій та за допомогою долучення себе до релігійної групи, прийняття її цілей та цінностей, усвідомлення цілісності та формування відчуття «ми» [1]. Уважають, що релігійна ідентичність переважно перебуває поза межами вільного вибору особи, яка сприймає її як таку, що дана від народження. Таким чином, релігійна й

етнічна ідентичність – це вияв етнорелігійної свідомості та самоусвідомлення своєї релігійності й національної належності як етнорелігійної самоідентифікації [6]. Людина може ототожнювати себе з іншими, приймаючи цінності інших і формуючи себе відповідно до них, або створювати власний образ, намагаючись його дотримуватись, коли завдяки процесу релігійної ідентифікації в особистості формується її світоглядне самовизначення. Доведено, що поняття «релігійність» можна глибоко пояснити за допомогою категорії «сполучальності», яку запропонував Г. С. Костюк [9]. Так, сполучальність – це єдність самодостатніх одиниць – людини та світу, кожна з яких є напруженою та здатною до саморозвитку. Людина та світ відбуваються лише в тісному нерозривному співіснуванні, проте ніколи не зливаються (цит. за [9]). При цьому зазначено, що світові релігії, навіть ті, сутність яких виходить за національні межі й набуває міжнародного та наднаціонального змісту, виявляються лише в національних формах суголосно з національною індивідуальністю, підпорядковуючись етнічному процесові [3].

Мета статті – презентувати емпіричну апробацію прояву нужди як етнорелігійної ідентичності людини. Припускаємо, що різні етнорелігійні групи та групи з тотожним етнічним, але різним релігійним компонентом матимуть відмінні прояви аспектів нужди.

Матеріали і методи дослідження. Для емпіричної апробації та виміру нужди в цьому кроскультурному дослідженні застосовано такі методики. По-перше, методика «Тест смисложиттєвих орієнтацій» («СЖО») [5] / «Purpose-in-Life» («PIL»), яку розробили Дж. Крамбо та Л. Махолік, ґрунтуючись на теорії прагнення до смислу В. Франкла [16]. Ця методика дає змогу наблизитися до виявлення системи цінностей людини через розуміння її усвідомлюваної системи особистісних цілей і сенсу життя, які становлять смисложиттєві орієнтації людини. При цьому мету в житті визначено як переживання онтологічної значущості. По-друге, опитувальник «Aspects of Identity AIQ-IV» [15] для єгипетської вибірки й «Аспекти ідентичності AIQ-IV» [12] – для української. Він дає змогу дослідити відразу кілька аспектів ідентичності, або «орієнтацій особистості» за термінологією авторів, а саме: особистісну, релятивну, соціальну, колективну, спеціальну та поверхову. Таким чином, ця методика визначає відносну значущість, яку надає людина різноманітним якостям і характеристикам у процесі самовизначення [15].

По-третє, шкала «Francis Scale of Attitude toward Christianity» [17] для вибірки єгипетських християн, шкала «Sahin-Francis Scale of Attitude toward Islam» для вибірки єгипетських мусульман [20] та шкала Френсіса «Афективне ставлення до християнства» [4] для української вибірки. У цьому кроскультурному дослідженні випробувані належать до двох різних стилів формування індивідуальної релігійності – спонтанного та формального, оскільки в Україні освіта світська, а в Єгипті вивчення релігії – обов'язковий предмет шкільної програми як для християн, так і для мусульман. Отже, вибір методики виміру релігійності потребував ретельного підходу. Зважаючи на потребу вибрати тотожні методики, а також на відсутність консенсусу щодо концептуалізації та емпіричного дослідження релігійності, у цій роботі віддаємо перевагу шкалі Френсіса «Афективне ставлення до християнства» («Francis Scale of Attitude to Christianity») та шкалі Сагіна-Френсіса «Афективне ставлення до ісламу» («Sahin-Francis Scale of Attitude to Islam»). Цей вибір також обґрунтовано існуванням адаптації шкали в традиції ісламу, що дало змогу використати методику на вибірці єгипетських мусульман. Перевагою шкали Френсіса також є те, що вона ґрунтується на афективному виміру релігійності, на відміну від когнітивного, а також на відміну від поведінкового аспекту, який стосується духовної практики. Афективний компонент найменш чутливий до впливів особистісних і контекстних чинників.

Виклад основного матеріалу. Поняття етнорелігійної ідентичності можна обґрунтувати з погляду теорії нужди [8]. На думку С. Д. Максименка, суть нужди полягає в енергетично-динамічній єдності *біологічного та соціального складників* [7], [8]. На підставі теоретичного аналізу визначено, що нужда – це біосоціальна платформа, яка, з одного боку, упредметнена через утілення в людині, а з іншого – носій переведеного на генетичний рівень соціального досвіду пращурів, виявляючи в цьому єдність людської істоти [8]. Таким чином, соціальна ідентичність людини в широкому значенні цього слова й етнорелігійна ідентичність як її категорія створює психологічну основу для певної поведінки людини. Її можна розглядати як предметний прояв нужди, що опосередковує поведінку особистості. Такий підхід дає можливість цілісно пояснити аспекти формування ідентичності людини. Він також дозволяє розглядати етнічний і релігійний компоненти як елементи культурної ідентичності особистості, яка є, напевно, продуктом реалізації власної нужди. Як зазначає С. Д. Максименко [7], змістовні одиниці особистості задаються в процесі розгортання нужди під час взаємного контакту нужди із соціальними та біологічними чинниками оточення людини. Такі одиниці є одночасно вузлами цілісної структури особистості та лініями її розвитку. Ідентичність та ідентифікація зазвичай передбачають зв'язок та інтеграцію в соціально-культурне середовище, укорінене в досвіді пращурів, що прямо втілює соціальний шар реальності, певною мірою трансформований у біологічне в процесі життя. Адже, як зазначав Г. С. Костюк: «Онтогенез людини визначається історією розвитку її пращурів. Ця історія впливає на неї двома шляхами: біологічним і соціальним. Природні можливості її (особистості) становлення як свідомої істоти реалізуються в суспільних умовах її життя, за допомогою засобів, створених суспільством» (цит. [8, с. 4]). Майже неможливо про-

вести межу між власне психічним і соціальним аспектом поведінки: що, наприклад, робить жінку більш уразливою до певних впливів стресу – чи не гендерна роль, «нав'язана» певною культурою та творчо привласнена та змодельована самою людиною в процесі ідентифікації? С. Д. Максименко [7, с. 19] пояснює, що народжена соціальна істота – одночасно й біологічна, яка містить у собі «генетичне спорядження, що реалізується через адаптаційний механізм, який виступає механізмом власне розвитку».

С. Д. Максименко апелює до привласнення відносин, поведінки та соціальних ролей, бажаних для батьків. Проте цілком логічно припустити, що йдеться про привласнення *культури*, бажаної, або усталеної, у певній соціальній групі, до якої належить новонароджена істота. Останнє відбувається як процес власної ідентифікації такої істоти в широкому сенсі. Хоча С. Д. Максименко погоджується з теорією інтеріоризації (Л. С. Виготський, А. Н. Леонтьєв, П. Я. Гальперін, А. Р. Лурія), його категорія нужди пояснює процес розвитку особистості більше як процес моделювання, а не власне привласнення, де активний прояв нужди, на протигагу тиску середовища та соціального оточення, формує процес *інтеріоризації* [8]. Зазначена дихотомія активного прояву нужди та впливу культурного середовища становить теоретичну основу цього дослідження. Можливо припустити, що порівняно «успадкований» аспект етнічної та релігійної ідентичності в більшості людей характеризує прояв нужди як актуалізацію етнорелігійних потенціалів у певних шаблонах поведінки в процесі життєвого здійснення людини

Методологічною основою цього дослідження обрано генетико-моделювальний підхід [7], оскільки цей метод дає змогу ефективно вивчати вплив біосоціокультурних чинників на розвиток особистості в процесі формування унікальної індивідуальності людини. Перевага генетико-моделювального методу насамперед у тому, що він дозволяє наблизитися до дослідження генези, де специфічна активність особистості розгортається, згідно з формулою детермінізму С. Л. Рубінштейна, і де зовнішні причини реалізуються через внутрішні умови під впливом нужди [9]. При цьому дослідник має справу з явищем самопроєкції власних вищих психічних функцій в унікальній соціальній ситуації розвитку [7].

У цьому крос-культурному дослідженні вивчено специфічні відмінності прояву нужди у вибірках єгипетських мусульман, єгипетських та українських християн. Обрано дві етнічні групи – українську та єгипетську, які мали подібні ознаки соціального статусу, віку, статі та заняття. Єгипетська вибірка складалася з двох підгруп: мусульман і християн. Усього в дослідженні взяли участь N=216 єгиптян, студентів і викладачів «Misr International University» (м. Каїр), із-поміж яких 139 жінок і 76 чоловіків; 147 мусульман-сунітів та 68 християн-коптів; середній вік випробуваних 27 років. Українську вибірку представляє одна група українських християн – студентська молодь м. Львова (ЛНУ ім. І. Франка, ф-т слов'янської філології) та м. Києва (НаУКМА, Школа соціальної роботи) чисельністю N=109 осіб, із-поміж яких 63 дівчат та 46 хлопців; середній вік 24,5 роки. Оскільки українські християни поліконфесійні, то серед випробуваних були такі, хто вважав себе християнином/християнкою та конфесійно відносив себе до УГКЦ та ПЦУ (УПЦ КП). Важливим чинником, який вплинув на вибір як української, так і єгипетської вибірки, було те, що обидві культурні групи мають досить потужну національну та релігійну ідентичність. Рекрутування випробуваних відбувалося з дотриманням принципу етичності й анонімності емпіричного дослідження. Зазначені вище принципи дуже важливі з огляду на неофіційне «табу», накладене в Єгипті на обговорення теми релігії, релігійності та пов'язаних із ними питань.

Під час крос-культурного емпіричного дослідження проаналізовано результати, отримані за методами, які, згідно з гіпотезою, вимірюють прояви нужди.

Отже, передовсім, за допомогою методу виявлення розбіжностей за t-критерієм Стьюдента досліджено, чи відрізняються індивіди з різними етнічними ідентичностями, але подібною релігійною належністю – єгипетські й українські християни, за афективним компонентом релігійності. Останній, як зазначено вище, виміряно за допомогою шкали Френсіса «Афективне ставлення до християнства» на українській вибірці (N = 109) та «Francis Scale Attitude to Christianity» на єгипетській вибірці (N. 68). У таблиці 1 наведено групові статистичні характеристики афективного ставлення випробуваних до християнства.

Таблиця 1

Групові статистичні характеристики афективного ставлення випробуваних до християнства

Етнічна належність	N	Середнє значення	Стандартне відхилення	Стандартна похибка середніх значень
1	68	55,545	6,240	1,086
2	109	72,395	14,962	2,281

1 = єгиптяни; 2 = українці

Проведений аналіз міжгрупових розбіжностей за критерієм Стьюдента засвідчив відмінності в афективному компоненті релігійності щодо майже всіх аспектів, охоплених шкалою Френсіса «Афективне ставлення до християнства» (Таблиця 2).

Таблиця 2

Міжгрупові розбіжності за окремими компонентами афективного ставлення до християнства

Позиції шкали Френсіса «Афективне ставлення до християнства»	Критерій рівності дисперсії Лівія		t-критерій рівності середніх		
	F	Знач.	T	Ст. св.	Знач. (2-сторон.)
Я знаю, що Ісус дуже допомагає мені	16,285	0,000	-5,945	74	0,000
			-6,398	47,503	0,012*
Бог допомагає мені жити краще	28,047	0,000	-5,318	74	0,00
			-5,785	63,199	0,000
Бог допомагає мені жити краще	27,026	0,000	-4,771	74	0,000
			-5,192	63,084	0,000
Мені дуже подобається отримувати знання про Бога	41,217	0,000	-6,391	74	0,000
			-7,074	55,925	0,000

Бачимо, що майже за всіма пунктами випробувані групи (1) (єгипетські християни та (2) українські християни демонструють розбіжності, за винятком пункту «Церковні служби здаються мені нудними» та «Я думаю, люди, які моляться, дурні», де випробувані обох вибірок не виявили статистично значущих розбіжностей. Так, наприклад, встановлено статистично значущі розбіжності між групами випробуваних за афективним компонентом, наприклад, у почутті впевненості, що Ісус допомагає мені ($t = -6,015$, $p = 0,000$); у відчутті, що молитва допомагає ($t = -6,015$; $p = 0,000$); у відчутті, що Бог допомагає мені ($t = -5,546$, $p = 0,000$); у бажанні отримувати знання про Бога ($t = -6,994$, $p = 0,000$). Для інших позицій (крім чотирьох із 24) також характерні міжгрупові розбіжності в афективному ставленні до релігії. Загалом встановлено статистично значущі розбіжності між групами етнічних українців і єгиптян, із дещо вищими значеннями афективного компонента у вибірці української молоді.

Отже, аналіз розбіжностей в афективному компоненті релігійності випробуваних із відмінною етнічною, але тотожною релігійною ідентичністю (вибірок випробовуваних (1) етнічних єгиптян християн та (2) етнічних українців християн) методом аналізу незалежних вибірок за t-критерієм Стьюдента встановив розбіжності у проявах афективного компонента релігійності. Зокрема, встановлено різний рівень впевненості щодо допомоги Ісуса або молитви, де єгипетська вибірка демонструє менший ступінь віри в містичну допомогу «зверху». Також різне ставлення до читання Біблії, де єгиптяни, на відміну від українців, вважають читання Біблії досить нудним. Таку саму відмінність простежуємо й у ставленні до церковних служб, де менше єгиптян вважають, що церква важлива, або в ставленні до важливості отримання знання про Бога: знову ж таки українці більш зацікавлені в ньому.

Очевидно, простежуємо тенденцію, яка свідчить на користь того, що для єгиптян релігія не форма вільного вибору спілкування з Богом. З народження та раннього дитинства й до старості людина мусить бути залученою до церкви та суспільно-громадської діяльності. З результатів бачимо, що для українців віра – більш усвідомлений і вільний вибір, а через це афективне ставлення до церковних служб, залученості до громади тощо (на противагу більш нав'язаній вірі єгиптян) більш позитивне. Крім того, виявлені міжгрупові відмінності між представниками подібної релігійної належності, але різної етнічності доводять нашу гіпотезу про відмінність проявів нужди в різних контекстах етнічної ідентифікації.

Після цього проведено кореляційний аналіз між середніми показниками смисложиттєвих орієнтацій та афективним компонентом релігійності, вимірюваних за відповідними методиками смисложиттєвих орієнтацій «Purpose in Life» (PIL) (англійською мовою для вибірки єгиптян), «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) (для вибірки українців), а також шкалою Френсіса «Афективне ставлення до християнства» та шкалою Сагіна-Френсіса «Афективне ставлення до ісламу» (у відповідних групах випробуваних: (1) єгипетських мусульман, (2) єгипетських християн та (3) українських християн). Аналіз лінійної кореляції за критерієм Пірсона не виявив зв'язків між смисложиттєвими орієнтаціями й афективним компонентом релігійності в групі (3) українських християн. Водночас виявлено додатні зв'язки між показником смисложиттєвих орієнтацій та афективним компонентом релігійності в групі (1) єгипетських мусульман ($\chi^2 = 0,273$; $p \leq 0,01$) та (2) єгипетських християн ($\chi^2 = 0,365$; $p \leq 0,05$). Отже, простежуємо тенденцію зв'язку між усвідомленням сенсу життя й афективним ставленням до власної релігії в єгиптян, незалежно від їхньої релігійної ідентичності. Таким чином, можна припустити, що етнічний компонент ідентичності корелює зі ступенем усвідомлення сенсу життя в єгиптян обох релігійних ідентичностей. Це можна пояснити важливістю релігії для єгипетської спільноти: по-перше, Єгипет не світська країна (релігія формально закріплена як елемент ідентифікації громадян), по-друге, релігійне виховання єгиптян укорінене

в системі шкільної освіти; також світогляд єгиптян формується в процесі активного залучення в життя релігійної громади. Як наслідок, релігійність пов'язана з власним переживанням сенсу свого життя. Крім того, відсутність відмінностей у зв'язку між смисложиттєвими орієнтаціями й афективним компонентом їхньої релігійності в групі єгиптян із різною релігійною ідентичністю можна пояснити регуляційною сутністю ісламу, у релігійних книгах якого прописано майже всі правила повсякденного життя, спілкування з іншими, ставлення до життя, його цілей тощо. Такий особливий характер ісламу робить цю релігію більш інструктивною, що, своєю чергою, впливає на те, як людина ставиться до життя та навколишнього світу. Єгипетські християни постійно стикаються з ісламом, як у повсякденному житті, постійно спілкуючись із мусульманами, так і в освітньому процесі, адже такі дисципліни, як арабська мова, історія, географія тощо, ґрунтуються на ісламських релігійних текстах. Отже, можливо говорити про взаємний вплив людей із різною релігійною ідентичністю, які взаємодіють в одному географічно-культурному просторі. Також можна зробити висновок, що етнічна ідентичність мусульман не тісно пов'язана й не впливає на їхню релігійність та афективне ставлення до релігії.

Наступним кроком для виявлення кореляційних зв'язків між змінними, що вимірюють прояви нужди в процесі життєздійснення, був кореляційний аналіз між афективним компонентом релігійності й орієнтаціями ідентичності (за шкалою Френсіса «Афективне ставлення до християнства», шкалою Сагіна-Френсіса «Афективне ставлення до ісламу» та шкалою «Аспекти ідентичності AIQ-IV»). Зокрема, виявлено, що показник афективного компонента релігійності в групі християн додатно пов'язаний з орієнтацією ідентичності за шкалою SI («Соціальна ідентифікаційна орієнтація»): $r_{ho} = 0,375$, при $p = 0,001$. Цей зв'язок цілком логічний, адже спрямований на суспільні норми й етику закону, де релігію часто сприймають як «закон Божий», тож соціальна орієнтація ідентичності буде пов'язана з більшим виявом аспектів релігійності людини. Також встановлено кореляційні зв'язки не тільки за шкалами орієнтацій ідентичності, але й за окремими позиціями орієнтацій ідентичності. Виявлено значні від'ємні лінійні кореляції між афективним компонентом релігійності та ступенем важливості для випробуваного володіння майном ($\chi = -0,315^{**}$, $p = 0,005$), популярності серед інших людей ($\chi = -0,321^{**}$, $p = 0,005$), привабливості для інших ($\chi = -0,386^{**}$, $p = 0,001$), власного віку ($\chi = -0,337^{**}$, $p = 0,003$). Можна зробити висновок, що з ростом показника афективного ставлення до релігії людина занурюється у власний світ і духовне спілкування з богом. Крім того, виявлено додатні кореляційні зв'язки між афективним компонентом релігійності християн і шкалами орієнтацій ідентичності SI («Соціальна ідентифікаційна орієнтація»): $r_{ho} = 0,350^{**}$, $p = 0,002$ та CI («Коллективної ідентифікаційної орієнтації»): $r_{ho} = 0,322$, $p = 0,005$ опитувальника «Аспекти ідентичності AIQ-IV». Отже, як і очікувалось, можна говорити про напрямок розгортання нужди, який зумовлює орієнтацію людини: у цьому випадку ідентифікаційна орієнтація людини на нормативність зумовлює вищі показники афективного ставлення до релігії.

Загалом, можна зробити висновок про більш тісні кореляційні зв'язки між орієнтаціями ідентичності й афективним компонентом релігійності християн. Цей висновок узгоджується з попереднім висновком щодо етнічних розбіжностей у виявах афективного ставлення до віри у християн. Наприклад, на вибірці українців встановлено більше зв'язків між афективним компонентом релігійності та різними аспектами орієнтацій ідентичності, що опосередковано доводить важливішу роль етнічної ідентичності українців як вияву аспектів нужди порівняно з єгипетськими християнами та мусульманами. Таким чином, можна зробити висновок, що поряд із релігійністю етнічна ідентичність має важливе значення у визначенні аспектів ідентичності людини. Щоб перевірити цю гіпотезу, проаналізовано множинну регресію для виявлення предикторів впливу на певні аспекти ідентичності (опитувальник «Аспекти ідентичності AIQ-IV»).

Щоб перевірити це припущення, проаналізовано множинну регресію для шкал орієнтацій ідентичності, для яких попередньо виявлено кореляція зі змінними «етнічна належність» і «релігійна належність», а саме CI («Коллективна ідентифікаційна орієнтація»); RI («Релятивна ідентифікаційна орієнтація»). Порівнюючи коефіцієнти детермінації R для константи «етнічність» (0,423; $p = 0,000$) та константи «релігія» (0,346; $p = 0,000$), можна зробити висновок про більшу вагу предикторної здатності константи «етнічність». Аналіз множинної регресії для шкали «Релятивна ідентифікаційна орієнтація» засвідчив більший коефіцієнт детермінації для константи «етнічність» ($R = 0,217$; $p = 0,002$) порівняно з предикторною вагою константи «релігія» ($R = 0,357$; $p = 0,000$). Отже, на основі аналізу лінійної множинної регресії можна говорити про більш вагому прогностичну вагу етнічної ідентичності на окремі орієнтації ідентичності. Крім того, робимо висновок, що методика «Аспекти ідентичності AIQ-IV» вимірює орієнтації ідентичності, що здебільшого корелюють із етнічною ідентичністю випробуваних. У контексті Єгипту це пояснюємо тісною взаємодією людей із різною етнорелігійною ідентичністю в одному культурно-світоглядному просторі. Отже, неможна виокремити чинник релігійної ідентичності у так званому «чистому вигляді» з етнорелігійної ідентичності людини, адже обидві ідентичності розгортаються в умовах інтерференції релігійно-культурних впливів.

Наступним кроком була перевірка кореляції прояву смисложиттєвих орієнтацій (PII/СЖО) та інших компонентів виміру прояву нужди, запропонованих у цьому емпіричному дослідженні. Зокрема, про-

ведено кореляційний аналіз смисложиттєвих орієнтацій та афективного компонента релігійності, визначеного за шкалою Френсіса «Афективне ставлення до християнства» та Сагіна-Френсіса «Афективне ставлення до ісламу». Аналіз рангових кореляцій Спірмена визначив рангові зв'язки між показниками смисложиттєвих орієнтацій людини й афективним компонентом релігійності. Виявлено наявність статистично значущого додатного зв'язку між смисложиттєвими орієнтаціями в групі єгипетських мусульман та афективним компонентом їхньої релігійності: $\rho = 0,288$, при $p = 0,002$. Отже, можна зробити висновок, що усвідомлення смисложиттєвих сенсів у мусульман пов'язані з афективним ставленням до власної релігії.

Також виявлено статистично значущий додатний зв'язок показника смисложиттєвих орієнтацій у групі (1) єгипетських мусульман зі шкалами орієнтацій особистості опитувальника «Аспекти ідентичності AIQ-IV». Визначено кореляцію між шкалою PI («Персональна ідентифікаційна орієнтація»: $\rho = 0,254$, при $p = 0,002$). Такий зв'язок можна пояснити тим, що персональна ідентифікаційна орієнтація передбачає сприйняття власного «Я» як важливого центру, що має здатність організовувати весь навколишній світ, надаючи йому цільності. Крім того, такій орієнтації ідентичності притаманне адекватне уявлення про свої відносини з іншими людьми. Зважаючи на відсутність подібної кореляції в групі єгипетських християн та українських християн, можна зробити висновок, що методика «СЖО»/«PII» вимірює додаткові аспекти прояву нужди в процесі життєвого здійснення, які виявляють більш потужні зв'язки з аспектами ідентичності єгипетських мусульман. Це може свідчити на користь тези про те, що іслам формує не тільки світоглядні аспекти, які стосуються віри як такої, але й ті, що належать до всіх аспектів повсякденного життя, та які, як правило, чітко прописані в релігійних книгах або усній традиції передавання знань.

Отже, аналіз статистичних даних виміру проявів етнорелігійної ідентичності засвідчив валідність і релевантність обраних інструментів виміру аспектів етнорелігійної ідентичності як вияву нужди.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки гіпотеза цього крос-культурного дослідження полягала в тому, що етнорелігійна ідентичність – це власне вияв біосоціальної нужди, очікувалось, що комплекс методик, запропонованих у цій статті, виявиться ефективним практичним інструментом виміру окремих аспектів прояву абстрактної нужди. Крім того, можна зробити висновок, що нужда розгортається по-різному в різних культурних просторах. Отже, підтверджена гіпотеза про відмінності між групами випробовуваних у прояві нужди на підставі етнічної та релігійної ідентичності. Показано, що у дихотомії релігійного й етнічного компонентів, останній має вагоміший вплив на особливості прояву нужди.

Треба зазначити, що це дослідження – лише спроба окреслити шляхи емпіричної апробації нужди. Водночас воно робить певний внесок у розуміння етнорелігійної ідентичності та концепції нужди.

Література

1. Гутковська І. Етнічність і релігія: міждисциплінарний дискурс. *Релігія та соціум*. 2016. №3. С. 113–121.
2. Данилюк І. В. Етнічна ідентичність як соціокультурний і соціально-психологічний феномен. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія»*. 2009. Т. 14. № 17. С. 155–162.
3. Докаш В. Релігія як чинник формування етнонаціональної свідомості. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 50. С. 153–159.
4. Коваленко Ю. В. Адаптація шкали Френсіса «Афективне ставлення до християнства» (Francis Scale of Attitude to Christianity) українською мовою, doi 10.36074/29.11.2019.v4.02.
5. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). Москва: Смысл, 2000. 18 с.
6. Лоза А. С. Релігійна ідентифікація та ідентичність в сучасному українському соціумі, http://ubgd.lviv.ua/moodle/pluginfile.php/14596/mod_folder/.
7. Максименко С. Д. Психологічні механізми становлення особистості: експериментально-генетичний метод. *Наукові записки [Інституту психології ім. ГС Костюка АПН України]*, Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 18–34.
8. Максименко С. Д. Розуміння особистості як передумова екологізації життєвого простору. *Актуальні проблеми психології [Збірник наукових праць Інституту психології ім. ГС Костюка АПН України]*. 2003. №7. С. 7–12.
9. Носенко Е. Л. Індивідуальна релігійність у світлі позитивних цінностей особистості. (Монографія). / Е. Л. Носенко, Д. Ю. Терновська. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2015. 191 с.
10. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. канд. псих. наук : 19.00. 07. Острог, 2017.
11. Стефаненко, Т. Г. (2009). *Етнопсихологія: учебник для вузов/ТГ Стефаненко. 4-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 478, 1969-1978.*
12. Угрин О. Г. Адаптація англомовного опитувальника «аспекти ідентичності» (AIQ – IV) для дослідження української студентської молоді. *Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави [Тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції 22 листопада 2013 р.]* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 716.
13. Albert R. Strengthening, hiding or relinquishing ethnic identity in response to threat: Implications for intercultural relations. / R. Albert, A. Schneeweis, I. Knobbe. // *Intercultural Communication St.* – 2005. – №14. – С. 107.

14. Chavez A. F. Racial and ethnic identity and development. *New directions for adult and continuing education* / A. F. Chavez, F. Guido-DiBrito. *New directions for adult and continuing education*. 1999. №1999. С. 39–47.
15. Cheek J. M. Self-consciousness and aspects of identity. / J. M. Cheek, S. R. Briggs. // *Journal of research in personality*. №16. С. 401–408.
16. Crumbaugh J. C. An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. / J. C. Crumbaugh, L. T. Maholick. // *Journal of clinical psychology*. 1964. №20. С. 200–207.
17. Francis L. J. Measuring attitude towards Christianity during childhood and adolescence. *Personality and Individual Differences*. 1989. №10. С. 695–698.
18. Osimen G. U. Ethnicity and identity crisis: Challenge to national integration in Nigerian / G. U. Osimen, B. Akinyemi, A. T. Samuel. // *IOSR Journal of Humanities and social science*. 2013. №16. С. 79–86.
19. Relationship between religious orientation and defense mechanisms in adolescents. / A. Z.Tari, N. Sobhi-Gharamaleki, A. Hojjati, B. Alian. // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2014. №114. С. 287–290.
20. Sahin A. Assessing attitude toward Islam among Muslim adolescents: The psychometric properties of the Sahin-Francis scale. / A. Sahin, L. J. Francis. // *Muslim Education Quarterly*. 2002. №19. С. 35–47.
21. Torres V. Identity development theories in student affairs: Origins, current status, and new approaches. / V. Torres, S. R. Jones, K. A. Renn. // *Journal of College Student Development*. 2009. №50. С. 577–596.